

DE DOOD VAN JOHAN VAN OLDENBARNEVELT

Het is dit jaar vierhonderd jaar geleden dat er een wreed einde kwam aan het leven van de rechtsgeleerde en politicus Johan van Oldenbarnevelt. Als grondlegger van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was hij een van de grootste staatslieden die ons land heeft gehad. Zijn trouwe knecht Jan Francken stond hem bij in zijn trieste laatste uren.

Van Oldenbarnevelts laatste gebed, in een geromantiseerde weergave van de negentiende-eeuwse kunstenaar Simon Opzoomer. (Rijksmuseum, Amsterdam)

In de meer dan dertig jaar dat Johan van Oldenbarnevelt landsadvocaat was, speelde hij een hoofdrol in de Republiek en in de Europese politiek. Maar na 1610 kwam hij tijdens de godsdiensttwisten tussen remonstranten en contraremonstranten in een hoogoplopend conflict terecht met Maurits van Oranje-Nassau, stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel.

Maurits koos ten slotte de kant van Van Oldenbarnevelts opposenten, de contraremonstranten. In augustus 1618 werd Van Oldenbarnevelt op basis van een vaag besluit van de Staten-Generaal onverwacht gearresteerd op het Binnenhof. Op een kamer boven de Rolzaal kwam hij gevangen te zitten. Na een omstreden proces hoorde hij op 12 mei 1619 dat hij ter dood was veroordeeld. De dag daarop werd het doodvonnis aan hem voorgelezen, waarna de raadpensionaris werd onthoofd.

Scherprechter Pruijm

Op die laatste avond van zijn leven vroeg Van Oldenbarnevelt één van de in zijn gevangenis aanwezige predikanten waar hij geëxecuteerd zou worden. Die vraag was begrijpelijk. Normaliter zou een terdoodveroordeelde inwoner van Holland zijn onthoofd op het Groene Zoodje bij de Lange Vijverberg, schuin tegenover de Gevangenpoort. Maar Van Oldenbarnevelt was gevonnist door een generaliteitsrechtbank (gevormd door de Staten-Generaal) en die kon geen gebruik maken van deze executieplaats. Er moest dus worden geïmproviseerd.

Van Oldenbarnevelt was gevangengenomen op het Binnenhof, dat onder de jurisdictie van het Hof van Holland viel. Dat Hof, in meerderheid tegen Van Oldenbarnevelt, had zich niet tegen de arrestaties verzet. Nu ging het ook akkoord met de oprichting van een schavot op het Binnenhof, te midden van de regeringsgebouwen. Nooit eerder had daar een onthoofding plaatsgevonden.

Voor alle duidelijkheid werd de geplande executie ook doorgegeven aan de pensionaris van Den Haag, die haar 's avonds om tien uur in een brief meldde aan de vroedschap (het stadsbestuur). Die had geen enkele jurisdictie op het Binnenhof, maar was zo in ieder geval op de hoogte. Misschien wel het meest pikant was dat het schavot voor de Ridderzaal kwam te staan, waar Maurits vanuit zijn woonvertrekken vrij uitzicht op had.

Het lag voor de hand om het vonnis te laten voltrekken door de scherprechter – de beul – van het Hof van Holland. Dat was

Jacob Mosel, op dat moment werkzaam in Haarlem. Maar waarschijnlijk was deze te ziek om de taak op zich te nemen – negen maanden later zou hij overlijden.

Mosel was getrouwd met de twintig jaar jongere Trijntjen Pruijm. Haar vader was scherprechter mr. Hans Pruijm, op dat moment werkzaam in Utrecht. Deze stemde toe om in plaats van zijn schoonzoon als beul op te treden. Een fel contra-remonstrants gezinde

‘Mannen, gelooft niet dat ick een landtverraeder ben. Ick hebbe oprecht ende vroom gehandelt als één goed patriot’

Hagenaar genaamd Joost Guldemondt zou hem te paard in volle galop vanuit Utrecht naar Den Haag hebben gereden, om op tijd te zijn. De burgemeester van Utrecht zou Pruijm vooraf thuis een glas Spaanse wijn hebben geschonken en hem hebben aangemoedigd met de woorden: ‘Doe doch uw devoir’ (plicht).

Grauw zand

In de nacht voor Van Oldenbarnevelts executie werkten timmerlieden op het Binnenhof hard aan de oprichting van het schavot. Het werd gemaakt van ruwe, vuile planken, waarop een hoop grauw zand werd gelegd om het bloed op te vangen. Een oude doodskist, ook gemaakt van ongeschaafd hout, stond klaar om het stoffelijk overschot in te begraven. De kist had daarvoor op het Groene Zoodje gestaan voor het lichaam van een

terdoodveroordeelde Fransman, maar deze had op het laatste moment gratie gekregen.

Van Oldenbarnevelt had tot twee uur 's nachts in een psalmboek gelezen zonder te slapen. Daarna kwamen de predikanten binnen en vroegen of hij nog iets op zijn geweten had dat hij kwijt wilde voordat hij stierf. Hij antwoordde: ‘Neen, maer ick ben seer wel gerust ende geresolveert [vastbesloten] te sterven, maer ick en can niet begripen waerom ick sterven moet. Ick wenschte van herten, dat door mijn doot ende bloet alle tweedracht en oneenicheden, die in 't lant sijn, mochten ophouden’.

Troostend zeiden de predikanten dat zij zeer tevreden waren met zijn geloofsbelijdenis, die ze de afgelopen avond besproken hadden. Toen zij weer vertrokken waren, rustte Van Oldenbarnevelt nog een tijdje op bed en vroeg aan zijn lijfknecht Jan Francken om zijn hemd open te snijden, zodat dit ruim voor de executie gebeurd was. Hij vroeg zijn knecht ook: ‘Jan, sult ghij bij mij blijven toten uystersten toe?’ Francken antwoordde bevestigend.

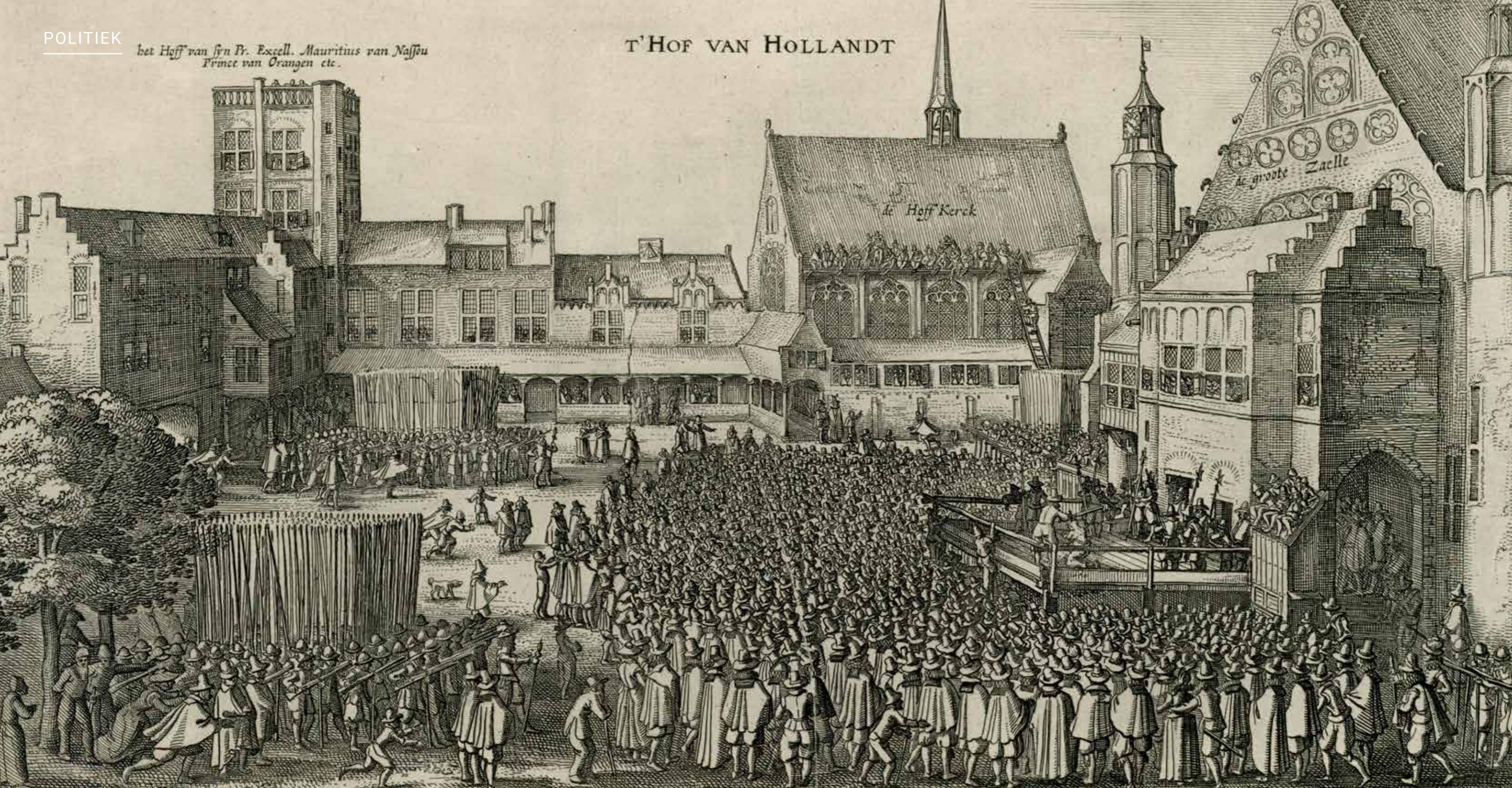
De laatste keer

Om vijf uur 's ochtends klonk gebel uit de kamer van de rechters. Francken waarschuwde zijn rustende meester dat hij had gehoord dat de rechters hun vergadering om vijf uur zouden beginnen. Van Oldenbarnevelt kwam meteen overeind: ‘Ick mach dan wel opstaen, sij sullen misschien al vroegh beginnen willen, geef mij mijn wambes [wambuis] ende maer één paer cousen’ (normaliter trok hij twee of drie over elkaar aan).

Hij leegde zijn zakken en vroeg Francken een zilveren doosje aan zijn vrouw te geven.



‘Jan, sult ghij bij mij blijven?’ Van Oldenbarnevelt met zijn knecht Jan Francken in de gevangenis. (Haags Gemeentearchief)



De onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt vond plaats op het Binnenhof. Duizenden mensen kwamen er op af en Prins Maurits kon vanuit zijn toren de gebeurtenis aanschouwen. Gravure van Claes Jansz. Visscher (II), ooggetuige in 1619 (Rijksmuseum, Amsterdam)

De toeschouwers vochten om hun zakdoeken met het bloed te doordrenken

» De inhoud, 180 zilveren guldens, mocht zijn knecht zelf houden.

Toen Francken zijn meester de kam en borstel aangaf, zei deze: 'Jae Jan, dit is de leste-mael'. Helemaal aangekleed wilde hij zijn muts, die hij altijd onder zijn hoed droeg, opdoen voor de executie. Maar hij bleek hem niet over zijn ogen te kunnen trekken en daarom koos hij voor zijn slaapmuts. Van Oldenbarnevelt dronk nog een versterkend drankje van water en wijn, zoals hij iedere ochtend deed omdat het goed was voor zijn hart. Daarna betraden

de predikanten weer zijn kamer voor het ontendgebed.

Na lang wachten werd hij opgehaald om zijn vonnis te horen voorlezen. Het zal Jan Francken zijn geweest die de oude man de stenen wenteltrap heeft afgeholpen. Ze moesten een verdieping lager naar de Rolzaal toe. Langs een detachement soldaten met geweer bij de ingang trad het gezelschap de ruimte binnen. De rechters zaten al op hun plaats. Van Oldenbarnevelt kreeg door secretaris Hendrick Pots een plek vooraan toegewezen.

Pots las het vonnis voor, met daarin beschuldigingen als het verstoren van de godsdienst en het in het gevaar brengen van de staat. Majesteitschennis werd niet expliciet genoemd. Naast de doodstraf was ook de onherroepelijke verbeurdeverklaring van Van Oldenbarnevelts goederen in het vonnis opgenomen. Dat zou normaliter bij een vonnis zonder veroordeling wegens majesteitsschennis afgekocht mogen worden.

De raadpensionaris wond zich enorm op tijdens het aanhoren van dit alles. Hij zat te draaien op zijn stoel en stond op, wanneer hij het al te

erg vond worden. Tijdens het voorlezen gaf Pots hem geen gelegenheid iets te zeggen. Maar na afloop sprak de oude man: 'De Rechters setten veel in mijne sententie [vonnis], dat sij uyt mijn confessie [bekentenis] niet en sullen trekken'.

Met name de onverwachte verbeurdeverklaring van zijn goederen trof hem: 'Ick dacht, dat het de Staten-Generael geno[e]ch soude geweest hebben met mijn lijff ende bloet, dat mijn huisvrouw en kinderen souden mogen houden het goet datter is. Is dit mijn recompense [beloning] voor 43 jaeren dienst,

Politieke moord?

Haagse Historie is ook benieuwd naar uw mening over de terechtstelling van Van Oldenbarnevelt. Was zijn executie een politieke moord? Moeten de Oranjes alsnog excuses aanbieden? **Doe mee aan de enquête op bladzijde 52.**

die ick de landen gedaen hebbe?’

Pots was onverbiddelijk. Van Oldenbarnevelt kon naar het schavot gaan: ‘U sententie is geleesen, voort, voort, volbrengh se!’ Francken hielp Van Oldenbarnevelt, die steunde op zijn legendarische stokje, de trappen van de Rolzaal af, richting de Ridderzaal, waar hij het schavot via speciaal neergelegde planken door een raam kon betreden.

Oude hondsvot

Al tussen drie en vier in de ochtend was de trom geslagen om de soldaten op en rond het Binnenhof te verzamelen. Een openbare onthoofding was een grote bezienswaardigheid, zeker in het geval van een beroemd man als Van Oldenbarnevelt. De klokken in de stad werden geluid en het gewaarschuwde publiek kon na zeven uur het Binnenhof oplopen voor het ‘theater van de afschrikking’.

De belangstelling was enorm, het aantal

Volg de zaak- Van Oldenbarnevelt live

In de aanloop naar de verjaardag van Van Oldenbarnevelts executie twitteren ooggetuigen Jan Francken (@jan_francken) en François Van Aerssen (@f_van_aerssen) over diens proces. Zij leggen hun volgers uit waarom Van Oldenbarnevelt onschuldig is (Francken) en waarom hij juist snel moet worden bestraft (Van Aerssen). Als volger kunt u debatteren over actuele kanten van deze oude zaak: over vrijheid van religie, een eerlijke rechtsgang en ‘Uniebraak’ – in de zeventiende en in de eenentwintigste eeuw.

toeschouwers is geschat op drieduizend. Bekend is dat buitenlandse theologen op de terugreis van de Nationale Synode in Dordrecht speciaal over Den Haag reisden om de executie te kunnen zien. Ook de rechters hadden waarschijnlijk speciaal gereserveerde plaatsen.

Maurits zelf had achter de ramen van zijn woning een ereplaats met vrij uitzicht.

Volgens de Franse kolonel Hauterive, die de ochtend van de dertiende mei bij hem was, zou Maurits alle luiken voor de ramen naar het Binnenhof tijdig gesloten hebben. Pas nadat de executie was uitgevoerd zou hij ervan op de hoogte zijn gesteld door een kamerdienaar.

De Engelse gezant Carleton daarentegen schreef naar Londen dat de prins de onthoofding had gezien door een gebroken deel van een ruit, maar door niemand was opgemerkt. Volgens de mythe zou Maurits tijdens het kijken hebben gezegd: ‘Hoe staet de oude hondsvot soo en beeft; hij vreesst voor den slagh’.

De waarheid zal wel nooit meer te achterhalen zijn. Opvallend blijft echter dat Maurits thuis was tijdens de executie en niet voor een alibi zorgde door elders te zijn.

Slaapmuts

Het was een mooie voorjaarsochtend, omstreeks negen uur, toen Van Oldenbarnevelt in het zwart gekleed, leunend op zijn stokje en ondersteund door Jan Francken het schavot opstapte. Een ooggetuige hoorde hem bij de doorgang zeggen: ‘Dit is een schoone recompense voor mijn veertichjarigen dienst’, een herhaling van zijn laatste woorden voor de rechters.

Predikant Lamotius, die hem met luitenant van de garde Nijthoff volgde, maande de veroordeelde nu zijn ziel tot God te wenden. Het eerste wat Oldenbarnevelt op het schavot zag was de doodskist die voor hem bestemd was. Hij verzuchtte: ‘O Godt, wat komt er van den mensch!’ Er was geen kussen of stoel en Van Oldenbarnevelt besloot daar niet op te wachten, maar te knielen op de ruwe planken, geholpen door Francken. Lamotius sprak het gebed uit, wat ongeveer een kwartier in beslag nam. Daarna trok de veroordeelde met hulp van zijn knecht zijn tabbaard en wambuis uit.

Hij maande hem haast te maken, het viel hem begrijpelijkerwijs zwaar dit alles voor duizenden toekijkers te moeten doen: ‘Maeck ’t kort, maeck ’t kort’. Hij verbood de beul, die van het begin af aan had staan toekijken, nadrukkelijk hem aan te raken: ‘Dat die niet aen mij kooome’.

Van Oldenbarnevelt vatte moed en sprak tot de toeschouwers zijn beroemde



Van Oldenbarnevelt wordt naar het schavot geleid, door Hendrik Bary. (Rijksmuseum, Amsterdam)



De onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt vond plaats voor het ogen van duizenden mensen. Esaias van de Velde verbeeldde het tafereel van dichterbij. (Rijksmuseum, Amsterdam)

woorden: ‘Mannen, geloof niet dat ick een landverraeder ben, ick hebbe oprecht ende vroom gehandelt, als een goet patriot, ende die sal ick sterven.’ Vervolgens vroeg hij zijn knecht om zijn violetkleurige slaapmuts, die deze hem op het hoofd zette. Zelf trok hij die met van ouderdom bevende handen over zijn ogen nadat hij naar de zandhoop was gelopen, midden op het schavot.

De staatsman prevelde: ‘Jesus Christus sal mijn leidtsman sijn, Heere ontferm u mijner. Heere Godt Hemelsche Vaeder ontfangh mijnen geest’. De beul vroeg hem zich om te draaien, want hij wilde met zijn gezicht naar het zuiden knielen en de scherprechter zou dan de zon vol in het gezicht hebben. Van Oldenbarnevelt gehoorzaamde en nam afscheid van Jan Francken, die werd gemaand opzij te stappen.

Daar zat Van Oldenbarnevelt, geknield, met zijn vingers op borsthoogte in gebed. Met één slag sloeg de beul zijn hoofd en enkele kleine stukjes van zijn vingers af. De onvertelbare landsadvocaat was niet meer.

Het hoofd viel voor zijn borst in het zand en zijn lichaam daar bovenop, terwijl het bloed met drie of vier sterke stralen uit het lichaam stroomde. Daarmee was na ongeveer een half uur de voorstelling afgelopen. De toeschouwers baanden zich een weg naar het schavot en vochten om hun zakdoeken met het bloed te doordrenken. Sommigen namen bebloed zand mee, anderen sneden spetters uit de planken en leuning van het schavot. Algauw was er geen bloed meer te vinden.

De een verzamelde het bloed uit haat jegens de landsadvocaat, de ander bewaarde het ter herinnering. Er gingen de wildste verhalen rond. Iemand zou het bebloede zand met wijn vermengd hebben opgedronken en kort daarna overleden zijn. Een boer kocht voor een halve rijksdaalder bloed dat hij in zijn zakdoek knoopte met de woorden: ‘Dat sal ick soo langk in een doosje bewaeren totdat daer wraek van sal sijn genomen’.

Het onthoofde lichaam werd in de doodskist gelegd en nadat deze losjes was dichtgespijkerd werd hij door Statenboden in de Hofkapel aan het Binnenhof geplaatst, waar de familie Oldenbarnevelt een graf bezat. Weduwe Maria van Utrecht en haar kinderen hoorden dat ze daar het stoffelijk overschot mochten laten begraven. Negen maanden eerder was de pater familias plots uit hun leven verdwenen zonder dat ze afscheid van hem hadden kunnen nemen.

Vier jaar later zouden zoons Reinier en Willem wraak proberen te nemen door een aanslag op prins Maurits te laten plegen. Die mislukte samenzwering leidde tot de onthoofding van Reinier en een levenslange ballingschap van de gevluchte Willem in Brussel.

Binnenkort verschijnt van **Ronald Prud'homme van Reine Onthoofdingen in de Hofstad. De val van de Oldenbarnevelts**. Hierin beschrijft hij het proces tegen de landadvocaat.

Het eerste wat Oldenbarnevelt op het schavot zag was, de doodskist die voor hem bestemd was